

UNITATEA DE NEAM LA ROMÂNII ÎN CUPRINSUL UNOR TIPĂRITURI DIN SECOLELE XVII—XVIII

MATEI D. VLAD

Întreaga istorie a țărilor române de după Mihai Viteazul a fost luminată de idealul unirii lor într-un singur stat și de idealul obținerii independenței. În veacul al XVII-lea lupta românilor pentru unitate politică a pus și mai mult la temelia ei comunitatea de origine, de neam și de limbă. Se sprijină cu mai mult temei pe permanența viețuirii românilor pe teritoriul vechii Dacia și pe legăturile multilaterale dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania.

Într-o simbolică atestare a unității de gândire și aspirații, cărturarii acestui veac vor da un nou imbold culturii române care se va impune dincolo de impedimentele divizării politice. Pe bună dreptate, N. Iorga remarca faptul că unul din „marele merit al acestor cărți e poate acesta, că, trecînd hotarele, au adunat sufletește, prin viață culturală, pe toți românii laolaltă.”¹

Este semnificativ faptul că în prefața *Pravilei lui Eustratie Logofătul*, pravilă întocmită chiar în anul înscăunării lui Matei Basarab pe tronul muntean (1632), manuscrisul ei păstrîndu-se la Blaj, autorul afirmă că și-a dat silința să scoată „această cinstită carte de pre limba grecească pre această limbă, ce să cheamă acum rumânească, luînd izvod de la multe fealuri de limbi”, pentru a fi la îndemînă și „să cunoască și cei mai proști și neînvățați” (s.n.).²

În Moldova, Grigore Ureche este primul care a pus la temelia înțelegerii unității poporul român apropierea dintre limba latină și cea română. Într-o formă lapidară, dar cu o nereținută mîndrie patriotică, el avea să afirme că, „rumânii, cîți se află lăcuiitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc sintu cu moldovenii și toți de la Rîm se trag”³, iar Moldova și Țara Românească, la început, „au fost tot un loc și o țară”.⁴ Urmîndu-i parcă exemplul, toți marii cronicari de după el, Miron Costin, Constantin Stolnicul Cantacuzino, Dimitrie Căntemir și alții vor dezvolta această idee în toate implicațiile ei, folosind, fiecare, noi izvoare documentare sau alte raționamente pentru a-i dovedi temeinicia științifică. Oricum, în jurul acestei idei vor gravita majori-

¹ N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I, ed. II-a, București, 1925, p. 192; cf. și Gh. Bulgăr, *Problemele limbii literare în concepția scriitorilor români*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1966, p. 12.

² Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești (1508—1647)*, vol. I, București, 1938, p. 67.

³ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., București, 1955, p. 124.

⁴ *Ibidem*, p. 60.

tatea dezbaterilor privind nașterea, teritoriul, limba și unitatea poporului român.⁵

În Transilvania, arhiepiscopul Ghenadie scria în prefața Evangheliei tipărită la Alba Iulia în anul 1641 că a fost cuprins de multă „jălanie [dorință] la inimă să aducă tipare... aici în această țară a măriei sale crai“. Norocul i-a scos în cale — se arată mai departe — „pe acestu dascălu popa Dobre de au venitu din Țara Rumânească de au făcutu tipare aice în Ardealu“. Vorbindu-i lui „Racoți Gheorghie de acest lucru“, principele s-a arătat dispus „să tipărească cărțile aice în țara Măriei Sale“. Acest fapt ni-l dezvăluie tot Ghenadie care afirmă că „Măria sa mi-eu datu voe să tipărescu“.⁶

George Călinescu sublinia, pe bună dreptate, că în „prefetele acestor tipărituri răsuna noțiunea de unitate a limbii“.⁷ Într-adevăr, prin unitatea limbii cărților laice și religioase s-a adus o contribuție importantă la dezvoltarea limbii literare românești și, pe această cale, la întărirea unității tuturor românilor. Cărțile tipărite în secolul al XVI-lea și mai ales în al XVII-lea, circulând în toate ținuturile românești, au contribuit mult la adâncirea conștiinței de neam și la întărirea unității spirituale a tuturor românilor. În lumina cercetărilor mai vechi și mai noi, s-a ajuns astăzi la concluzia, aproape unanimă, că largă răspândire a textelor tipărite în limba română în secolul al XVII-lea, s-a datorat nu atât unor influențe venite din afară, ci, mai ales, dezvoltării conștiinței de neam și impulsului interior al românilor de a se exprima în limba lor, aruncând haina străină a slavonismului. Era, de altfel, cu totul firesc ca poporul român să dorească și să lupte pentru a se exprima și în scris în limba pe care o vorbea în mod curent. Această realitate a fost surprinsă în chip magistral de către P. P. Panaitescu, într-una din lucrările sale, atunci când făcea precizarea că „pe baza recunoașterii limbii române ca moștenitoare a limbii latine, umaniștii români au intrat și ei în lupta pentru promovarea limbii noastre ca organ de exprimare a literaturii, bisericii și cancelariei de stat“. Umaniștii au fost aceia — spune același istoric — „care, în chip conștient, au înlăturat definitiv limba slavonă din poziția sa de limbă a statului și a culturii în țările române, înlocuind-o cu limba poporului, din care au făcut o limbă literară“.⁸ Marele merit al cărților tipărite de umaniștii secolului al XVII-lea este că, trecând peste hotarele artificiale ale celor trei state feudale, au contribuit la crearea unei limbi unitare care să fie înțeleasă de toți românii trăitori în spațiul carpato-danubiano-pontic. Cum s-a spus — „unitatea limbii române a fost, așadar, un puternic factor de întărire a

⁵ Vezi Virgil Cîndea, *Stolnicul între contemporani*, Edit. științifică, Buc., 1971; idem, *Războiul dominant. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979; Radu Ștefan Ciobanu, *Pe urmele Stolnicului Constantin Cantacuzino*, Edit. sport-turism, Buc., 1982; Alexandru Dușu, *Sinteză și originalitate în cultura română (1650—1848)*, Edit. enciclopedică română, Buc., 1972; Dumitru Velciu, *Miron Costin*, Edit. Minerva, Buc., 1973; Al. Hanța, *Ideea de patrie în literatura română*, Edit. Minerva, Buc., 1976; Octavian Șchiau, *Cărți-rari și cărți în spațiul românesc medieval*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978.

⁶ Aurelian Sacerdoțeanu, *Op. cit.*, p. 80.

⁷ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Fundația europeană Drăgan, Edit. Nagard, Roma, 1980, p. 14.

⁸ P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Edit. Academiei, București, 1965, p. 7.

conștiinței de neam, și mai târziu naționale, de cimentare a legăturilor dintre români, indiferent de hotarele pe care vitregiile vremurilor le-au ridicat între ei.⁹

Populația românească, locuind pe un vast teritoriu, și-a transmis astfel, uneori de la distanțe mari, inovațiile de limbă. Numai așa se explică, spre exemplu, că Transilvania, deși a fost bine marcată de lanțul munților Carpați, nu cunoaște, totuși, nici o inovație lingvistică mai deosebită care să fi fost cantonată în interiorul hotarelor ei. Cu alte cuvinte, nu se poate vorbi de un „grai transilvănean“, deoarece faptele de limbă din Transilvania au traversat ușor Carpații în Țara Românească și Moldova.¹⁰ Pe de altă parte, nu trebuie să uităm că multe din cărțile tipărite în secolul al XVII-lea nu au rămas atașate numai limbilor așa-zise sacre, latina, greaca sau slavona, ci au îmbrățișat mai degrabă limba vorbită în sate și orașe, deoarece — după ferocita expresie a lui Simion Ștefan — „cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni cari îmblă în toate țările, așa și cuvintele acelea sînt bune carele le înțeleg toți“. ¹¹ Se cunosc astăzi nenumărate însemnări care duc spre constatarea că mai toți editorii de cărți din secolul al XVII-lea, la fel ca în veacul precedent și în cel următor, au fost preocupați să orienteze operele lor spre acele comunități care nu aveau prin apropiere centre de multiplicare a textelor. Astfel, Matei Basarab și Vasile Lupu au dus o asemenea politică. În vremea lor — cum s-a spus — „se deschide o nouă pagină în istoria tiparului românesc.“¹² De altfel, în prefața *Molitvenicului* tipărit la Cîmpulung-Muscel în anul 1635, Ioan Glebovici îi aduce elogiile meritate lui Matei Basarab care „cu hotărîre bărbătească, întocmai cum odinioară prea vitejii și prea slăviții domni Basarabi“ se luptau „cu vitejie împotriva vrăjmașilor“, așa și el, acum, se „îngrijește cu tărie și fără preget de cărțile de dumnezeu inspirate“. Într-adevăr, avînd sprijinul unor „oameni învățați pe deoparte... și isteți pe de alta în meșteșugul acela al tipografiei“, Matei Basarab a reușit „cu sfatul tuturor și cu învoiala boierilor de același gînd“ să „dea la lumină cărți“. ¹³ Multe din prefetele acestor cărți sînt pătrunse de ideea unității, idee care stăpînea inimile și sufletele românilor. Așa, de pildă, însuși domnitorul Matei Basarab, în predoslovia *Molitvenicului* mai sus-amintit, avea în vedere pe toți românii „*sie moldovlahi și ungrovlahi*“ (s.n.) ceea ce va face și în prefața Psaltirii de la Govora, tipărită de Meletie Macedoneanul în anul 1638, prefață în care el se adresează „drept credinciosului și evlaviosului neam al patriei noastre“ sau „*ungrovlahilor, moldovenilor și celorlalți*“ (s.n.).¹⁴

În anul 1640, călugărul Mihail Moxa, îndemnat de faptul, precum odinioară diaconul Coresi, că „mai toate limbile [neamurile] au carte pre limba lor“, s-a învrednicit și a tradus *Pravila* din slavonește „pre limba românească“, pentru a fi de folos tuturor „fraților duhovnici rumânești“. ¹⁵ Aceleași mobiluri au stat,

⁹ Cf. interesantul studiu al lui Alexandru Niculescu, *Unitatea lingvistică a românilor*, în volumul: *Națiunea română*, coordonator științific Ștefan Ștefănescu, Edit. științ. și enciclopedică, Buc., 1984, p. 172—202.

¹⁰ *Ibidem*, passim.

¹¹ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tomul I (1508—1716), București, 1908, p. 170.

¹² Octavian Șchiau, *Op. cit.*, p. 47.

¹³ Aurelian Sacerdoțeanu, *Op. cit.*, p. 69—70.

¹⁴ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Op. cit.*, p. 534.

¹⁵ Aurelian Sacerdoțeanu, *Op. cit.*, p. 76.

doi ani mai târziu, la baza traducerii *Evangeliei învățătoare* de la Govora (1642). Aceasta s-a tradus „de în limba rusască pre limba rumânească”¹⁶. În același an, ieromonahul Melchisedec, de la mănăstirea din Cîmpulung, dîndu-și seama — spune el — că multe învățături creștine sînt scrise numai „pe limbă grecească, carele nu le pot înțelege toți oamenii țării noastre ai vremii de acum”, a luat hotărîrea și le-a scos „pre limbă rumânească, ca să fie de treabă și de folos nu numai celor ce știu, ce și celora proștii ce nu știu”:¹⁷

Ne aflăm în perioada cînd fenomenul cîrturăresc românesc prin eforturile unite ale lui Udriște Năsturel, Grigore Ureche, Simion Ștefan și atîția alții, dez-morțea mințile maselor populare și influența gîndirea politică a domnitorilor români, mulți dintre aceștia căutîndu-și exemple demne de urmat nu numai în actul lui Mihai Viteazul din anii 1599—1600, dar mai ales în ideile contemporanilor, între care cele privitoare la unitatea etnică și politică a poporului român ocupau un loc primordial. Din acest punct de vedere se poate afirma, fără teama de a greși, că așa-numitele proiecte de „confederare” militară și politică a celor trei țări române din secolul al XVII-lea au fost pregătite printr-o susținută activitate tipografică, activitate concretizată în traducerea și tipărirea multor cărți în limba română ce au circulat de o parte și de alta a Carpaților. Matei Basarab a sprijinit nu numai cu mijloace materiale acțiunea de tipărire a cărților, dar a și încurajat-o, fapt care-l determină pe învățatul Udriște Năsturel, ca, în prefața Antologhionului, tipărit în 1643 la Cîmpulung-Muscel, să afirme că asemenea fapte rămîn „netrecătoare și niciodată peritoare” și că ele ajung „mai departe decît veacul”, aluzie directă la acele „cărți scoase din tipăr din mănăstirea noastră de sub ctitoratul vostru”.¹⁸ Poate nu întîmplător, Udriște Năsturel, stăpînit de ideea originii, unității de neam și de limbă a tuturor românilor, îl considera pe Matei Basarab, în aceeași prefață, „*prea luminatul stăpîn și voevod al acestor țări dacice*”.¹⁹ De altfel, șase ani mai târziu, doamna Elena, soția voievodului, într-o prefață a *Triodului* slavonesc, tipărit la Tîrgoviște în anul 1649, este numită „*stăpîna întregii țeri ungrovlaha transalpine și celorlalte*”. (s.n.)²⁰.

Semnificativ este faptul că în timp ce învățatul muntean Udriște Năsturel era stăpînit de gîndul unui singur voievod care să domnească peste cele trei „țări dacice”, în Moldova apărea, la Iași, în 1643, cunoscuta *Carte românească de învățătură*, în prefața căreia domnitorul Vasile Lupu se adresa către „*toată semenția românească*” (s.n.). Adresîndu-se tuturor locuitorilor ce se exprimau în această limbă, indiferent de granițele artificiale existente, voievodul le dăruia „*carte pre limba românească*” (s.n.). Li se oferea pentru a fi „tot mai pe înțelesul oamenilor”, deoarece — se face sublinierea — românii nu aveau cărți „pe limba noastră românească” și se observa că mare greutate „iaste a înțelegea cartea alții [în alte] limbi, și pentru lipsa dascălilor ș-a învățături”.²¹ În anul următor (1644), mitropolitul muntean, Teofil, împreună cu episcopii de Rîmnic și Buzău (Ignatie și Ștefan) au reușit, cu sprijinul lui Matei Basarab, să tipărească o nouă *Evangelie*

¹⁶ *Ibidem*, p. 83.

¹⁷ *Ibidem*, p. 87.

¹⁸ Aurelian Sacerdoțeanu, *Op. cit.*, p. 92.

¹⁹ *Ibidem*, p. 94.

²⁰ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Op. cit.*, p. 173.

²¹ *Ibidem*, p. 139—140.

„pre limba rumânească“²². Doi ani mai târziu, logofătul Eustratie tipărea la Iași (1646), din grecește în românește acele „Pravile împărătești“, la îndemnul și cu sprijinul domnitorului Vasile Lupu. Pentru imprimarea acestor învățături — spune Eustratie logofătul — „cu multă osirdie s-au nevoit Măria sa de-au cercatu pre multe țări, pînă... au găsitu oameni ca aceia, dascăli și filosofi, de-au scosu den cărți elinești și lătinești toate tocmelele cele bune și giudețele celor bune“. Asemenea *Pravile* erau destinate să satisfacă nevoile tuturor celor care aparțineau „rodului românesc“ pentru a fi „depururia izvor de viață“.²³

Conștiința originii și unității românilor era așa de puternică în această vreme încît numai un imbold interior îl determina pe Udriște Năsturel să exprime gânduri și idei de înalt patriotism în prefața unei cărți tipărite în 1647 la Mănăstirea Dealul, din porunca surorii sale, doamna Elena, soția lui Matei Basarab. Dîndu-și în vileag stările de frămîntare ce-i tulburaseră de o vreme spiritul, el mărturisește (în 1647) că încă de la „vîrsta întîieii tinereți m-am pătruns atunci în inima mea... de o mare și aprinsă dragoste către limba romană sau latină, cea fără îndoială înrudită cu a noastră, atît de mult încît n-am mai avut alte gânduri în mîntea mea și în cugetul meu; noaptea și ziua fără odihnă eram aprins pentru această limbă și pentru învățatură. Așa a fost pînă cînd un dascăl care învăța înțelepciunea și știința, a binevoit să potolească setea inimii mele care ardea de dragoste să cunoască această limbă“ (s.n.).²⁴

Într-adevăr, după cum s-a arătat în ultimul timp, cărturarul și marele logofăt din timpul domniei lui Matei Basarab, venind în contact cu cultura europeană a vremii sale, a achiziționat multe cărți valoroase. Între altele, Udriște Năsturel a avut o contribuție de seamă la introducerea limbii românești în biserică și în activitatea tipografiilor de la Govora și Tîrgoviște. El a contribuit în mod hotărîtor la schimbul de tipărituri românești între Țara Românească, Moldova și Transilvania. Lui îi aparține și traducerea în limba română, după un intermediar slav, a romanului popular, de largă circulație „Varlaam și Ioasaf“ în 1649.²⁵ La trei ani după traducerea acestui roman, mitropolitul muntean Ștefan și învățatul Daniil Panonianul, după aprobarea prealabilă a lui Matei Basarab, au tradus „dă pre limba elinească pre limba rumânească“ (s.n.)²⁶ cunoscuta prăvilă, *Indreptarea legii*, apărută la Tîrgoviște, în 1652.

În anul 1645, mitropolitul Varlaam al Moldovei, în răspunsul său privitor la *Catehismul calvinesc*, ce fusese tipărit la Alba Iulia în 1642, se adresa către „iubiți creștini și cu noi de un neam români“, toți ciți „se află în părțile Ardealului ce sinteți cu noi într-o credință“ (s.n.)²⁷. Catehismul calvinesc, imprimat — cum spune Varlaam — într-un fel de „cărțăluie mică în limba noastră româ-

²² *Ibidem*, p. 145.

²³ *Ibidem*, p. 157—158; Cf. *Carte românească de învățatură*, ediție critică, Editura Academiei, București, 1961, p. 37—38.

²⁴ Aurelian Sacerdoțeanu, *Op. cit.*, p. 114.

²⁵ Vezi, îndeosebi, capitolul intitulat: *Umanismul lui Udriște Năsturel și agonia slavonismului cultural în Țara Românească*, în lucrarea lui Virgil Cîndea, *Răzîna dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 33—77.

²⁶ *Indreptarea legii (1652)*, ediție critică, Editura Academiei, București, 1962, p. 34—35.

²⁷ Aurelian Sacerdoțeanu, *Op. cit.*, p. 116.

nească", îi fusese pus la dispoziție de „dumnealui Udriște Năsturel", în timpul când mitropolitul moldovean se afla (și amănuntul este demn de reținut prin importanța semnificației sale) într-o călătorie „în părțile Țării Românești *ou* treabe domnești și a norodului, în Tirgovîște".²⁸ De altfel, Varlaam era informat că „această cărțuție a ajuns și la noi românii din Țara Moldovei și din Țara Românească" (s.n.)²⁹. Reacția vehementă a lui Varlaam, ca și a lui Udriște Năsturel, față de încercările calvinistilor de a destrăma unitatea de neam și de credință ortodoxă a românilor, este o dovadă concludentă că asemenea încercări, de a lăsa în unitatea noastră spirituală, pentru a ne desființa ca neam și popor, au fost zadarnice. Se poate chiar afirma că în momentele de grele încercări ale existenței lor, românii de pretutindeni s-au înfrățit în luptă și au reacționat de fiecare dată prin atitudini aproape identice, atât pe tărîmul acțiunilor militare și politice, cât și al celor spirituale și culturale. De la aceste convingeri pornea Varlaam, în predoslovnia adresată românilor din Transilvania, atunci cînd și-a scris replica la catehismul calvinesc. El mărturisește că și-a formulat răspunsurile ca să „*putem sta împotriva cînd va fi nevoie*", iar românii să „se afle", din punct de vedere moral, „*întăriți ca nește stâlpi neplecați și neclătiți*" (s.n.)³⁰. Într-adevăr, românii din Țara Românească, Moldova și Transilvania au rămas întotdeauna ca niște „stâlpi neplecați și neclintiți" în aspirațiile și lupta lor pentru unitate și independență națională. În această privință, cuvîntul mitropolitului Varlaam poate fi apreciat un adevărat manifest, cu caracter programatic, pentru a ține trează unitatea de neam și limbă. În aceeași ordine de idei, semnificativ este și faptul că Varlaam, pentru a-și formula replica la Catehismul din 1642, precizează că „*a strîns Săbor dintr-ămîndoa părțile, și din Țara Românească și din Țara Moldovei*" (s.n.)³¹, ceea ce este încă un indiciu că se avea în vedere unitatea de limbă și cultură a întregului popor român. Mai mult chiar, românii din arcul carpatic erau implicați în această luptă pentru unitate prin însăși chemarea adresată lor: „*Către creștinii de în Ardeal*", îndemn ce venea din partea autorității spirituale celei mai înalte din țara soră a Moldovei.

Merită, de asemenea, a fi subliniat faptul că aceleași năzuințe spre unitate cu frații lor de la est și sud de Carpați le nutreau și românii din Transilvania, unde conștiința etnică era și mai clară, datorită luptelor pe care le ducea poporul de aici împotriva asupririi sociale și naționale. Pentru unitatea limbii a militat în Transilvania îndeosebi mitropolitul Simion Ștefan. Tipărind *Noul Testament* în 1648, el era convins că va reuși să impună limba unică, limba națională³², care trebuia să-i definească pe românii de pretutindeni, fără deosebire de clasă și de ținut.³³ Inițiativa lui Simion Ștefan pornea de la constatarea — cum afirmă în predoslovnia dedicată lui Gheorghe Racoți — că „noi rumăni carii sântem în țara mării tale, nu avem neci Testamentul cel nou, neci cel vechiu de plinu

²⁸ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Op. cit.*, p. 151.

²⁹ Aurelian Sacerdoțeanu, *Op. cit.*, p. 122.

³⁰ *Ibidem*, p. 120.

³¹ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Op. cit.*, p. 151.

³² Cf. George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, Edit. științifică, București, 1969, p. 6.

³³ Dr. Antonie Plămădeală, *Descăli de cuget și simțire românească*, București, 1981, p. 91—93.

Întru limba noastră³⁴, adică cea românească. Alegerea cuvintelor românești, necesare *Noului Testament*, i-a supus pe traducători la o muncă grea și complicată, deoarece aveau în fața lor trei versiuni: slavă, latină și greacă. Nu se destăinuie Simion Ștefan în predoslovie: „Noi dreptu aceia ne-amu silit, de încât am putut, să izvodim așa cum să înțeleagă toți, iar să [de] nu voru înțelege toți nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat rumânii priintr-alte țări“.³⁵ Iată deci cum textul predosloviei pune în lumină „comunitatea lingvistică, etnografică și teritorială a românilor, artificialitatea „răsfirării“ lor politice în „țări“ diferite, funcția morală, civilizatoare a literaturii etc.“³⁶ Intuind bine aceste realități, principiile Gheorghe Rákóczy al II-lea a încuviințat ca *Psaltirea* tipărită în anul 1651 la Alba Iulia să fie tradusă „pre limbă românească, ca să o poată ceti înțelegându-o și mic și mare“, deoarece pînă atunci „au fostu smintéla, că n-au fost cetindu în limba lor, ce în limbă streină, caria mulți n-au fostu înțelegîndu nece popii, netocma ascultătorii“ (s.n.)³⁷.

În aceeași ordine de idei, semnificativă este și mențiunea cuprinsă în scrisoarea călugărului bulgar Francisc Șoimirovici, din 7 februarie 1652, trimisă Congregației *De Propaganda fide*, din Roma. Din scrisoare rezultă că numeroși țirgoveți (de rit catolic) din Cîmpulung-Muscel, solicitau cu multă insistență să „li se facă rost de un preot de limba lor, adică cea românească“ (s.n.), amenințînd că, în caz contrar, sînt hotărîți „să se facă eretici, zicînd ei că biserica lor stă închisă de 4 luni“³⁸. Aceasta ne îndreptățește să considerăm că „limba“, în mentalitatea și accepțiunea cărturarilor din această vreme, acoperea atît noțiunea de *neam* cît și pe cea de *patrie*.

Dezvoltarea conștiinței privind unitatea de neam, limbă și cultură capătă noi dimensiuni în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și devine o forță ideologică principală în lupta românilor pentru unitatea lor politică. În acest răstimp întîlnim unele reflecții și chiar luări de atitudine deosebit de semnificative, cum este, spre exemplu, titlul unui text din anul 1683, formulat astfel: „*Mărturie că nu taste oprit a se cînta liturghia rumâniaste*“³⁹ (s.n.). Fără îndoială, Biblia de la București (1688), tipărită la îndemnul și cu cheltuiala domnitorului Șerban Cantacuzino, a avut un rol de seamă în lupta românilor pentru unitatea lor culturală.

În secolul al XVIII-lea, multe din tipăriturile care apăreau la București, Iași sau Alba Iulia se adresau tuturor românilor, iar predosloviile subliniau importanța unei noi cărți nu atît în rolul ei de slujire a bisericii, cît mai ales ca o contribuție la lupta poporului pentru unitatea etnică, culturală și politică. Instaurarea domniilor fanariote n-a putut să întrerupă, în întregime, cursul firesc de evoluție a culturii românești care și-a găsit un fel de compensație în Transilvania veacului al XVIII-lea, unde ideile marilor noștri cărturari vor genera o continuitate de viață culturală sub forma *daco-românismului*, care, la rîndu-i, va ajuta în bună parte mișcarea națională românească, promovată aici de istoricii și

³⁴ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Op. cit.*, p. 170.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Al. Hantă, *Op. cit.*, p. 38—39.

³⁷ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Op. cit.*, p. 188.

³⁸ *Călitóri străini despre țările române*, vol. VII, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, p. 64.

³⁹ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Op. cit.*, p. 263.

filologii Școlii ardelenne.⁴⁰ Intr-adevăr, la istoriografii români din secolul al XVIII-lea și mai ales la învățații Școlii ardelenne, noțiunea de neam este investită și cu un sens politic, de afirmare a unității poporului român peste granițele politice ale vremii.⁴¹

În întreg veacul al XVIII-lea a continuat, în toate provinciile românești, să se desfășoare o intensă activitate de traducere și tipărire a cărților în limba națională, în special a celor de cult, dar și cu caracter istoric și lingvistic. Așa, de pildă, lui Nicolae Mavrocordat îi aparține ideea — susține N. Iorga — „de a reuni istoria celor două principate dunărene în același letopiseț“⁴², însărcinând pe Axinte Uricariul să alcătuiască „Istoria paralelă a Țării Românești și Moldovei“. De altfel, în timpul domniilor lui s-a organizat un corp de cronici moldovene, așa după cum în Țara Românească s-a organizat un corp de cronici muntene. Dintr-o însemnare, din 1727, aflăm că Nicolae Alexandru voievod însărcinase pe marele logofăt Nicolae Roset să alcătuiască un *Miscelaneu* „din istoriile țărilor noastre și a celor străine“, carte „pre scurt adunată în București, întru al optulea an din a dooa domnie a măriei sale“⁴³.

Dându-și seama de unitatea de neam și de limbă a locuitorilor din cele două țări române extracarpatiche, Nicolae Mavrocordat a manifestat o preocupare constantă de a reuni pe frontispiciul cărților tipărite, a hrisoavelor, sigiliilor și inscripțiilor de pe ctitorii stemele Moldovei și Țării Românești. Chiar și pe cartea tatălui său Alexandru Exaporitul, *Istoria sfântă*, tipărită în 1716 la tipografia mănăstirii Antim din București, apar stemele celor două țări române de la sud și est de Carpați, cu precizarea că simbolul corbului „împodobeste capetele domnilor Daciei“ (s.n.)⁴⁴. Îmbinarea stemelor n-a fost un simplu accident istoric, ci relevă „o atitudine politică deliberată“⁴⁵, determinată, la rîndu-i, de năzuința permanentă a poporului nostru spre unitate și independență politică. Tipărirea cărților în limba română s-a pus cu acuitate mai ales în ultima domnie munteană (1719—1730) a lui Nicolae Mavrocordat. O dovadă în acest sens este și elogiul pe care ieromonahul Sava i-l aduce în prefața unei cărți apărute la București, în 1720. Editorul arată că „a pus în typar acum a doa oară Octoiul pre limba românească“, încrezător în „bunătaea“ voievodului care „nu numai pre toți ai veacului cestui de acum îi întrece cu știința și cu învățatura, ci și din cei vechi pre mulți i-ai lăsat în urmă“ (s.n.)⁴⁶. De asemenea, așa cum rezultă dintr-o însemnare făcută pe un manuscris, la 21 noiembrie 1724, în acest răstimp s-a re-

⁴⁰ Vasile Maciu, *Semnificația denumirii statelor istorice române*, în „Rev. de ist.“ nr. 9, XXVIII (1975), p. 1324; Vezi și Ion Lungu, *Școala ardeleană. Mișcare ideologică națională iluministă*, Edit. Minerva, București, 1978, passim.

⁴¹ Vezi *Școala ardeleană*, ed. critică, Florea Fugararu, vol. I—II, Edit. Minerva, București, 1983 (950 pag. și respectiv 989 pag.).

⁴² N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. II, ed. Barbu Theodorescu, Edit. didact. și pedagogică, București, 1969, p. 69.

⁴³ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 95—96.

⁴⁴ Ioan Bianu și Nerva Idoș, *Op. cit.*, p. 510.

⁴⁵ Aurelian Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire*, în „Rev. Arh.“, nr. 2, XI (1968), p. 19.

⁴⁶ Ioan Bianu și Nerva Hodos, *Op. cit.*, vol. II (1716—1808), București, 1910, p. 3.

editat în limba națională din „porunca măriei sale domnului nostru Io Nicolae Alexandru voevod“⁴⁷, cunoscuta *Carte românească de învățătură*, apărută întâia oară la Iași, în 1646. În ultimul an al domniei lui Nicolae Mavrocordat (1730), se tipărește la Rîmnic *Molitvenicul românesc*. În prefața acestei cărți, Inochentie, episcopul Rîmnicului, observă că „de o vreme încoace cevaș s-au mai luminat cu tîlmăcături în limba noastră rumânească cea de moșie în patria noastră“, vorbind chiar de „înmulțirea... cărților în limba patriei noastre rumânești“ (s.n.)⁴⁸.

Reorganizarea învățămîntului superior în Moldova și Țara Românească, în timpul domniilor lui Grigore al II-lea Ghica și Constantin Mavrocordat, a determinat o creștere a numărului tipăriturilor, cărțile contribuind, la rîndul lor, la dezvoltarea conștiinței unității de neam și limbă a poporului nostru, într-o vreme cînd — așa cum arată Alexandru Dușu — „adevărurile formulate de istoricii umaniști deveniseră idei curențe în societatea românească“⁴⁹. Predominante erau, desigur, cărțile religioase, dar alături de ele un interes deosebit s-a acordat literaturii istorice, istoriei în general. Astfel, cum reiese dintr-o însemnare făcută la 20 august 1732 de către diaconul Dimitrie Grigorievici, în timpul lui Grigore al II-lea Ghica, s-a alcătuit un „Hronograf sau Letopiseș, adică adunare și strîngere noao a multe istorii“.⁵⁰ De asemenea, el a fost singurul dintre domnitorii fanarioși care a întreprins o călătorie cu caracter istoric la mănăstirile și cetățile din nordul Moldovei. Ea este amintită într-o însemnare din 11 septembrie 1732, aflată pe un manuscris, referitoare la „vizita făcută pe la mănăstirile din Bucovina de către domnul Grigore Ghica“⁵¹. Date mai cuprinzătoare despre această vizită găsim în *Letopiseșul* lui Ion Neculce: „au fost Grigore vodă — spune cronnicarul — la Baia și la Săcul, apoi la Slatina și la Dragomirna și la Soceavă. Și au îmblat prin cetatea Socevei de-au vădzut-o. Apoi la Pobrata și apoi la Pășcani și la Ruginoasa, apoi s-au pogorît la Iași. Așe într-o săptămîină au îmblat de-au vădzut toate mănăstirile și locurile... ca să știe cum să ține“ (s.n.)⁵².

La rîndul său, Constantin Mavrocordat a fost convins de necesitatea și folosirea limbii române în administrație, justiție și biserică, fiind printre puținii domni fanarioși care au sprijinit tipărirea cărților, conștient că ea servește românilor de pretutindeni. De aceea, în prefața *Evangheliei* tipărită la Rîmnic, episcopul Climent aducea elogii lui Constantin Mavrocordat, pentru că a depus multă sîrguință „ca să crească și să se lățească cuvîntul sfintei scripturi nu numai în țara Măriei Tale, ci în toate țările și ținuturile ce vorbesc în limba rumânească (s.n.)“, poruncind „a să scrie și a să tipări multe feluri de cărți“.⁵³ Domnul a sprijinit larg și circulația cărților și manuscriselor dintr-un principat în altul.

⁴⁷ Gabriel Ștrempel, *Op. cit.*, p. 267.

⁴⁸ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Op. cit.*, vol. II, p. 40—41.

⁴⁹ Alexandru Dușu, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, Edit. Minerva, București, 1978, p. 121.

⁵⁰ Gabriel Ștrempel, *Op. cit.*, p. 341.

⁵¹ *Ibidem*, p. 32.

⁵² Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Editura de Stat pentru literatură și artă, București, 1955, p. 346.

⁵³ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Op. cit.*, vol. II, p. 89—90.

„Poruncit-au — spune Enache Kogălniceanu — de-au adus și cărți pe înțeles din Țara Românească, căci în Moldova nu se aflau Evangheliile, Apostolii și Liturghii”.⁵⁴

Prin unitatea limbii cărților laice și religioase s-a adus o contribuție importantă la dezvoltarea limbii literare românești și, pe această cale, la întărirea unității tuturor românilor. Pe această linie, a dezvoltării unei limbi literare unice, la solicitarea lui Constantin Mavrocordat, Dimitrie Eustatievici, dascăl la Școala românească din Scheii Brașovului, a alcătuit, în anul 1757, *Gramatica românească*, prima lucrare de acest fel a limbii române, cum aflăm dintr-o însemnare existentă pe un manuscris ce poartă data de 1 septembrie 1757.⁵⁵

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, majoritatea cărților laice sau religioase, ieșite de sub teascurile principalelor tipografii românești, au cunoscut o difuzare importantă, contribuind într-o măsură și mai mare la dezvoltarea limbii, a unității culturale și politice a românilor.⁵⁶ Sprijinul acordat de domnitorul Alexandru Ipsilanti tipăririi cărților îl îndeamnă pe Chesarie de la Rîmnic să scrie, în ianuarie 1779, că „în anii lui Alexandru Ypsilantu Dachia să innoiește” și că în acest proces de primenire un rol important l-a avut „tipariul acestor cărți, care în vremea lui s-au început” (s.n.).⁵⁷ Chesarie este entuziasmat că lui i-a revenit misiunea de a duce mai departe „tălmăcirea cărților după slovenie pre limba românească” și de a „da în tipariu” cărți care să fie înțelese de „compatrioții săi”.⁵⁸ Nu trebuie să uităm că în ianuarie 1787, Ienăchiță Văcărescu tipărea acele *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orinduielilor gramaticii românești*. În prefața acestor *Observații*, Ienăchiță Văcărescu precizează că îndemnul de a scoate „acest fel de carte în vedeață” a pornit din „iubirea patriei” precum și „a vecinătății rumânilor ce vorbesc această limbă” și anume „în Transilvania, și în Moldavia și spre ținuturile Timișvarului,... în toată crăia Dacilor” (s.n.).⁵⁹ Asemenea cărți, îndeosebi prin ideile cuprinse în prefețele ce le însoțeau, au contribuit în mod simțitor la dezvoltarea limbii literare românești și a ideii unității de neam ce tindea să se transforme în conștiință națională. Unul dintre reprezentanții de seamă ai daco-românismului de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale celui următor, a fost cronicarul muntean Naum Rîmniceanu. Într-un studiu intitulat: *Despre originea românilor*, dedicat domnitorului moldovean Alexandru Moruzi, el se adresează „prea nobililor iubitori de Patrie și glorioși boieri ai Daciei, tuturor cari sinteți fală neamului nostru dacic”. Însuflețit de patriotism, Rîmniceanu aduce elogiul Daciei, însoțite de urarea ca acest „pământ strămoșesc al Patriei” să rămână „prosper pînă la sfârșitul tuturor veacurilor”, deoarece — spunea el — „lucru cel mai desfătător este Patria decît celalt pământ străin” (s.n.).⁶⁰

⁵⁴ Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întia și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Voievod în Mihail Kogălniceanu*, *Cronicile României*, ed. a II-a, vol. III, București, 1874, p. 203.

⁵⁵ Gabriel Ștrempel, *Op. cit.*, p. 146.

⁵⁶ Octavian Șchiau, *Op. cit.*, passim.

⁵⁷ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Op. cit.*, vol. II, p. 233.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 227.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 319.

⁶⁰ C. Erbiceanu, *Cronicele grecești ale scrierilor despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 245 și 248—249.

În încheiere, se poate afirma că acțiunea de tipărire a cărților în limba română în decursul sec. XVII—XVIII, susținută din plin de unii domnitori, interesați, la rândul lor, să conserve nealterate preceptele ortodoxiei, aceasta fiind religia dominantă a poporului nostru din toate cele trei țări române, a contribuit în epoca respectivă, alături de alți factori, la menținerea unor legături spirituale permanente între românii din întreg spațiul românesc medieval, cu alte cuvinte la întărirea conștiinței unității de neam și de limbă.⁶¹ Într-adevăr, prin scrisul lor, cărturarii munteni, moldoveni și transilvăneni, laici sau clerici, au pus o temelie trainică la conservarea unității de creație spirituală a românilor, dincolo de vremelnica lor despărțire statală.

⁶¹ Cf. Al. Hanță, *Op. cit.*, p. 40.